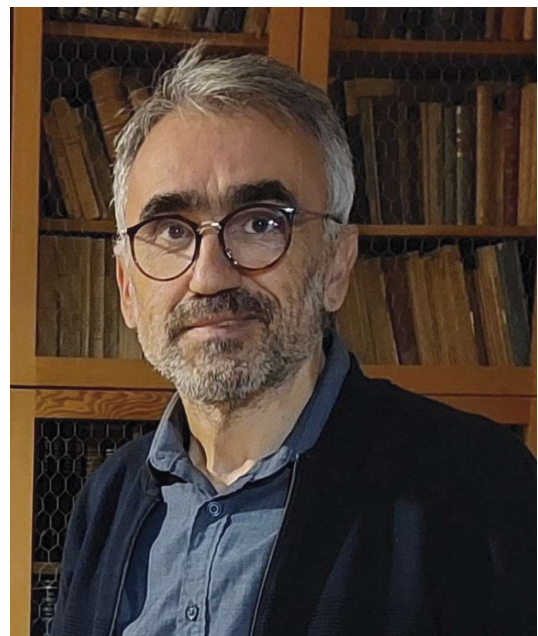

“Sí, això és cristianisme, i per què no?” Comentari d'un text d'Etty Hillesum

“Doncs jo us dic:
Estimeu els vostres enemics,
pregueu pels qui us persegueixen.
Així sereu fills del vostre Pare del cel,
que fa sortir el sol sobre bons i dolents
i fa ploure sobre justos i injustos”
(Mateu, 5:44)

En unes pàgines del “Quadern onzè” del seu *Diari* datades el 23 de setembre de 1942 (Vg. OC pp. 926-930)¹, Etty Hillesum relata una conversa amb el seu amic Klaas Smelik sobre si s'ha d'odiar o no els alemanys, els nazis que ocupen mitja Europa (inclosa Holanda) i persegueixen els jueus. En aquest article comentarem aquest conversa entre els dos amics, tal i com la recull Etty al seu diari.

Klaas Smelik és un periodista i escriptor holandès amb qui Etty havia mantingut vuit anys enrere (1934) una relació sentimental que va durar sis mesos i que va finalitzar per decisió de la noia. Ella és una jove holandesa i jueva de 28 anys amb vocació d'escriptora que ha estudiat dret i llengües eslaves, i s'ha guanyat la vida fent classes de rus i fent de “governanta” a la casa d'hostes del seu amant, Han Wegerif, un comptable vidu vint-i-dos anys més gran que ella.

A l'estiu de 1942 els nazis comencen a enviar els jueus holandesos al camp de trànsit de Westerbork, com a pas previ a la seva deportació als camps d'extermini de Polònia. Des de finals juliol de 1942, Etty Hillesum treballa com a voluntària del Consell Jueu assistint els refugiats a Westerbork. Durant un permís per malaltia per ser tractada a Àmsterdam es troba amb Smelik i sostenen la conversació que Etty comenta al seu diari.

¹ Citem sempre dins l'article la paginació dels textos d'Etty Hillesum segons l'edició espanyola de les seves *Obras completas*, Burgos: Fonte-Monte Carmelo, 2020.

Holocaust, de Benjamin Shiff.

1. Ajudar Déu

Quan és al camp, Etty ajuda els jueus que hi arriben de tot arreu dels Països Baixos: els acompanya als barracons, els reparteix queviures, els facilita contactes amb l'exterior, visita els malalts, s'ocupa de les mares i dels seus fills,... i, finalment, prepara els deportats per a marxar i els escorta amb els seus equipatges fins als trens de bestiar o de mercaderies on viatjaran cap a Polònia. Friedrich Weinreb la recorda en les seves memòries de Westerbork: "Etty Hillesum caminava al voltant dels llits amb una bossa de cuir penjada de l'espatlla, inclinant-se cap a cada persona malalta i preguntant: «Puc fer alguna cosa per vostè?»”².

A partir del 6 juny de 1943 Etty ja no podrà sortir de Westerbork, i des del 21 del mateix mes haurà de tenir cura dels seus pares i del seu germà petit, Mischa, que també hi han anat a parar.

² Citat a la nota 115 d'Etty Hillesum, op. cit. p.1071.

El 7 de setembre de 1943 li arribarà el seu torn: és deportada amb la seva família a Auschwitz, on morirà el 30 de novembre, sense que en coneguem les circumstàncies. Se'n va amb una Bíblia, un llibre de Tolstoi i una gramàtica de rus dins la motxilla. En una targeta-postal que deixa caure del tren, escriu a la seva amiga Christine van Nooten: "Obro la Bíblia a l'atzar i em trobo això: «El Senyor és la meva cambrera alta». Estic en un atapeït tren de mercaderies, asseguda sobre la meva motxilla. El pare, la mare i Misha van en uns vagons més enllà. La partida va ser inesperada; [...] Sortim del camp cantant, el pare i la mare molts serens i tranquils". Els pares i Mischa també moriran a Auschwitz. Del tren en què viatgen només sobreviuran vuit persones al final de la guerra. L'altre germà d'Etty, Jaap, deportat el 1944 a Bergen Belsen, va morir de tifus poc després de ser alliberat, el 1945.

Al 1941, sota el guiatge del psicoquírog leg jueu-alemany Julius Spier³, Etty Hillesum sent que ha "desenterrat Déu" en el fons del seu esperit i vol "excavar-lo" també en d'altres persones: "Et busco en totes les persones –escriu– i sovint hi trobo quelcom de tu. I provo de desenterrar-te en els cor dels altres, Déu meu" (OC 900). La divisa que regeix la seva relació amb els altres la

³ Julius Spier (1887-1942), psicoquírog leg jueu alemany refugiat als Països Baixos va ajudar Etty a ordenar la seva vida personal i emocional i trobar-hi un sentit, la va introduir en la lectura de la Bíblia i en la pregària. Etty va mantenir amb ell una relació sentimental plena d'ambigüitats i d'alts i baixos.

troba al Gènesi: “Déu creà l’home a la seva imatge i semblança”. En cada persona hi ha “un tros de Déu”: això determina la dignitat innegociable de tot ésser humà i fonamenta el manament de l’amor universal. En l’altra persona, sigui qui sigui, sigui com sigui, Etty hi veu sempre un germà a qui no s’ha d’odiar, a qui està prohibit matar, a qui vol comprendre, respectar i estimar. Creu que només l’encontre personal amb aquest Déu que habita l’ànima humana ens pot salvar personalment i col·lectivament.

Etty vol ajudar els altres perquè li parin a Déu una llar dins l’esperit, perquè s’hi senti bé, “com a casa”. Dit amb d’altres paraules: intenta que esdevinguin conscients de la infinitud que amaguen, impossible de clausurar per molt que això s’intenti amb ideologies totalitàries. En l’època calamitosa que li ha tocat viure, més que demanar ajuda a Déu, vol “ajudar Déu”; vol “salvar-lo” a Ell en el cor de les persones, per a preservar-ne la dignitat i llibertat siguin quines siguin les circumstàncies. “Cada cop tinc més clar que no ens pots ajudar [Déu meu], sinó que som nosaltres els que hem d’ajudar-te a tu i d’aquesta manera ens ajudarem a nosaltres mateixos. I l’única cosa que veritablement importa és un trosset de tu en nosaltres. I potser podem col·laborar a descobrir-te en els afligits cors d’altres persones” (OC 855-856). Etty pretén “enarborar Déu com un estendard” en mig de les desgràcies del seu temps (OC 887).⁴

Klaas Smelik —l’interlocutor d’Etty en el text que glosarem—, és un comunista trotskista militant del Partit Comunista holandès, molt actiu com a escriptor i periodista en publicacions de l’esquerra radical, autor de diversos llibres i d’històries per a la ràdio, a l’estil de les radio-novelles, que ell crea a partir de vivències de la gent que va recollint mentre viatja en cotxe pel seu país. Quan Holanda va capitular davant de l’exèrcit alemany, el 17 de maig de 1940, Klaas es va desesperar: estava segur que seria represaliat com a destacat antifeixista. Va pensar en suïcidar-se i es va barallar amb la seva filla Johanna perquè no li va portar el verí que li havia encomanat per matar-se. Tot i així, va sobreviure a la guerra i va morir l’any 1986.

Quan Etty fou citada per internar-se a Westerbork, el seu amic Klaas va provar de convèncer-la que no hi anés i li va oferir un amagatall, però ella va renunciar-hi perquè li va dir que volia “compartir el destí de la seva gent”. Com que era un escriptor avesat a publicar, fou a ell a qui Etty va confiar els seus diaris perquè els publicqués, cosa que va intentar sense èxit després de la guerra. Només ho va aconseguir el seu fill, el teòleg i historiador Klass A.D. Smelik el 1981, en una edició incompleta, i el 1986 en la primera

---

Hillesum sobre Déu; per això caldria seguir el tema al llarg del seus diaris i cartes. Aquí ens centrarem només en el passatge esmentat dels seu dirari i remetem el lector a estudis com el clàssic de Paul Lebeau, *Etty Hillesum, un itinerari espiritual*, Santander: Sal Terrae, 2000 o el més recent de Ana Martín Echagüe, *Desenterrar a Dios. El proceso espiritual de Etty Hillesum*, Santander: Sal terrae, 2021.

4 No podem entrar aquí en els detalls de la reflexió d’Etty

edició integral en neerlandès dels diaris i les cartes d'Etty Hillesum que ell mateix va dur a terme⁵.

Klaas Smelik “odiava” els alemanys i els nazis particularment, com devia ser normal entre la majoria d'holandesos. Alemanya era l'enemic, l'invasor de mitja Europa, l'ocupant que exprimia al seu servei l'economia holandesa i els seus treballadors i actuava amb mà de ferro contra tota resistència. Els nazis buscaven la marginació i l'exclusió social dels jueus també a Holanda. El nacional-socialisme, que tenia els seus representants autòctons als Països Baixos, era a les antípodes de la ideologia comunista de Klaas.

L'odi d'Smelik contra els nazis era, doncs, prou “lògic”, ben justificat, però, en els textos que analitzem, Etty Hillesum li deixa clar que ella rebutja aquest d'odi “natural” a l'enemic i el vol substituir per la comprensió, la compassió i l'amor. El que li diu al seu amic ressona també, amb més arguments, en d'altres paratges dels seus diaris, quan ella va explicant com pateix en primera persona la persecució nazi.

2. La dolenteria ens atrapa a tots

Per començar, Etty Hillesum li vol fer veure a Smelik que la dolenteria no és exclusiva dels nazis, sinó que s'escampa per tot arreu, malejant en ocasions les mateixes víctimes del nazis-

⁵ L'Smelik fill ha esdevingut un dels grans especialistes en la obra d'Etty Hillesum i director del centre d'estudis d'Amsterdam que porta el seu nom.

me. També entre els jueus tancats a Westerbork hi observa de vegades actituds lamentables i persones despietades. Posa com a exemple un antic jurista i aleshores buròcrata del Consell jueu, de nom Isaac S. de Vries, de qui afirma que “seria un comandant per-

Crucifixió, de Charles Lutyens.

fecte per a un camp de concentració”, al qual “només li falta tenir un fuet a les mans” (OC 927): “ell mateix hauria estat un botxí excel·lent i un perseguidor de persones indefenses” (OC 929).

A més de l'odi, l'egoisme també espatlla les persones. Etty s'adona que hi ha jueus disposats a fer el que sigui per salvar-se ells — “es maten entre ells per uns papers”, diu un cop— mentre

n'empenyen d'altres cap al captiveri. Viu en directe les tensions i enfrontaments entre els jueus alemanys i els jueus holandesos internats a Westerbork. Es queixa que hi ha persones del Consell Jueu que fan servir d'altres jueus com a moneda de canvi amb els nazis: "entre nosaltres [el grup del Consell Jueu] hi ha massa comerciants que abans negociaven amb pasta de dents o coses per l'estil, i ara comercien amb jueus"(OC 1002). De fet, després de la guerra, alguns membres del Consell Jueu holandès foren condemnats i anatemitzats per la comunitat jueva holandesa per la seva col·laboració massa "eficient" amb els ocupants.

Etty Hillesum, que es lliurava en cos i ànima als que arribaven a Westerbork, sabia molt bé que, d'alguna manera, ella també formava part inevitablement de l'engranatge del mal, perquè acomboiava famílies fins a les portes dels trens que els havien de dur als camps d'extermini. I encara era més lamentable el cas dels vells i els malalts: "Sabem perfectament que lliurem els nostres malalts i als més desemparats a la fam, la calor i el fred, a la intempèrie i l'extermini, i el que fem es vestir-los amb les nostres pròpies mans i acompanyar-los a aquests vagons de bestiar, i fins i tot els portem amb lliteres si no són capaços de caminar ells mateixos ¿Què ens passa? ¿Quin enigma és aquest, en quina classe de mecanisme funest ens hem quedat atrapats?" (OC 1142)

"Per suposat, — diu en un altre lloc —, res no podrà compensar mai que una part dels jueus ajudi a transportar a la gran majoria"(OC 895). La teranyina de la injustícia també l'atrapa a ella; el mal té un caire estructural en la maquinària de la Shoà, costa de desfer-se'n perquè les estructures del mal s'entortolliguen amb moltes pràctiques que apunten al bé: el camí del bé que intenta transitar Etty —"ajudaré en el que pugui", diu sempre— no està exempt d'incoherències i de conseqüències no volgudes.

El fet que hom trobi normal fer pagar un crim "amb la mateixa moneda" fa que la víctima, si pot, imiti la violència del victimari tot creient que és just aplicar-li la vella norma: *ull per per ull...* "El que vull dir — escriu Etty — és que la barbàrie nazi desperta al nostre interior una mateixa barbàrie que recorreria als mateixos mètodes, si poguéssim fer el que volguéssim ara mateix" (OC 66).

Etty Hillesum no iguala mai l'odi i la violència inicials de l'agressor i l'odi i la violència reactius i defensius de la víctima, però nega que existeixi un abisme antropològic entre victimaris i víctimes, perquè totes les actituds dels uns i dels altres (odi, dolor, violència, desesperació, venjança..) emanen de la mateixa humanitat, complexa, ambigua, susceptible del millor i del pitjor. Creu que el fet de ser víctima no dona dret a imitar les conductes del criminal ni salva d'aquesta temptació. Qualsevol persona pot alçar la mà contra una altra si

Crucifixió, d'Edward Dwurnik.

no vigila, si no té cura de si mateixa, si es torna cega a la dignitat de l'altre. A Klaas Smelik, Etty li diu que, malgrat el seu universalisme, els socialistes també acaben sovint odiant els qui no són socialistes. I ella se sent socialista! A sobre, alimentar el cercle de l'odi i la violència no ajuda a millorar el món.

El problema és que el mal és contagiós i ningú no n'està completament absolt, especialment en situacions d'extrema injustícia i violència. El mal que fan les persones que agredeixen aviva en d'altres persones la tendència a fer mal, a odiar i matar, encara que sigui per respondre a l'agressió. Es pot emmalaltir fàcilment d'odi, tot i haver estat víctima de l'odi, o més aviat pel fet d'haver-ho estat. La inundació de l'odi és tan extensa que —anota Etty a

l'inici del seu diari— “l'odi als alemanys que enverina l'ànima és el problema de la nostra època” (OC 60). El verí de l'odi s'escampa, intoxica l'esperit de la majoria, perquè uns i altres creuen que tenen dret a odiar i que hi ha algú que mereix el seu odi: uns per ser nazis i d'altres per ser jueus. L'odi és un mal encomanadís i ningú no n'és completament immune: quan van mal dades és tan humà odiar com estimar però aleshores és més habitual odiar i tornar-se violent. De fet, ningú està tan a prop de matar com quan està a prop de ser mort o de veure morir els seus. No es pot igualar mai la responsabilitat dels victimaris i de les víctimes, però tampoc són legítims els judicis categòrics que posen entre les persones una distància insalvable i justifiquen l'odi cap als victimaris, perquè a tots els humans —podríem dir parafrasejant el Sòcrates de l'*Apologia*— “ens pot atrapar, ràpida com és, la dolenteria, abans que ens atrapi la mort, que és més lenta”. Quan un amic li pregunta a Etty què hi deu haver dins de les persones que arriben a destruir els seus semblants, ella li contesta que “aquesta podridura dels altres també hi és en el nostre interior [...] No veig altra solució que girar cap al nostre centre i eradicar allà tota aquesta podridura” (OC 454).

Etty Hillesum no menysvalora l'hecatombe causada pels nazis ni convida a oblidar-la. S'indigna davant les atrocitats que veu i s'atipa d'escriure al seu diari i cartes que li agradaria sobreviui-

re a la guerra per donar-ne testimoni: “Vull estar entre la gent, vull estar entre les pors, desitjo veure-ho i comprendre-ho i poder explicar-ho després” (OC 951); “Han de quedar algunes persones que algun dia puguin ser cronistes d’aquest temps. Algun dia vull ser algun d’aquests petits cronistes” (OC 848). Dues cartes seves denunciant les condicions de vida a Westerbork seran publicades per la resistència holandesa en plena guerra. Però no parla mai dels nazis com si tinguessin una naturalesa diferent de la resta dels éssers humans, incloses les seves víctimes. Els criminals no són éssers degenerats d’una naturalesa bestial distinta de la resta. Tractar-los de “bèsties” dignes de ser odiades i eliminades seria, en el fons, el mateix que els nazis feien amb els jueus, als quals equiparaven amb rates de claveguera que s’havien d’exterminar. Quan algú nega la condició humana dels criminals, cau fàcilment en la temptació de legitimar sense embuts la seva pròpia violència, que seria “justa” i “legítima” perquè va dirigida contra “monstres”. I sobretot: el fet de reconèixer en els botxins la mateixa humanitat que reivindiquem per a les víctimes, obre l’espai per a un capteniment amb els primers que posa l’atenció en aquest caràcter humà que conserven en peu d’igualtat amb les segones. Només així es podrà restablir la comunitat humana un cop aturada la barbàrie.

3. Trobar en el criminal “l’home petit i despullat”

Etty Hillesum sempre tendeix a veure darrere la persona despietada i violenta, l’ésser humà fracassat, feble, insatisfet, malaurat i, per això mateix, mereixedor de compassió, fins al punt que no creu que existeixin realment “persones dolentes” (OC 929). No diu mai que haguem de saber trobar “la part bona” de les persones, sinó reconèixer en totes elles, sigui quina sigui la seva pàtria i ideologia, el seu caràcter inextricablement humà, que els fa ser germans nostres. Els que veiem com a enemics no són dimonis ni d’extra-terrestres, sinó humans com nosaltres, sovint desorientats i angoixats. En una colpidora pregària, Etty diu: “Déu, intento mirar-ho tot cara a cara, no vull fugir de res, i fins i tot procuro entendre i aprofundir en els majors crims i procuro tornar sempre al petit home despullat que sovint hom no aconsegueix trobar en mig de les monstruoses runes dels seus actes sense sentit” (OC 683). Es podria dir que Etty Hillesum corrobora un dels *pensaments* de Pascal, que ens atribueix a tots els éssers humans “no un abaixament que ens faci incapaços de bé, ni una santedat exempta de mal”⁶.

Sobre el buròcrata despietat de Westerbork ja esmentat anteriorment, per exemple, li explica a Klaas Smelik,

⁶ Pascal, *Pensaments*, Barcelona: Adesiara, 2021, p. 320.

que s'havia intentat suïcidar diversos cops en començar la guerra i que fou internat en un centre psiquiàtric; era un home sempre crispat que fins i tot atemoria els seus fills i ara també es mostra incapaç de tenir un tracte cordial amb ningú, però contempla "afamat" com d'altres es tracten entre ells amb amabilitat. El capteniment inhumà d'aquest desgraciat s'alimenta d'aquells antecedents malaurats. Heus aquí un exemple d'home "petit i despullat" al darrere dels seus "actes sense sentit". L'aspiració d'Etty seria tractar que reflexionés i canviés radicalment la seva actitud: "Voldria arribar a aquest home amb els seus temors, voldria explorar la font d'aquesta por i empènyer-lo vers els seus propis territoris interiors; és l'únic que podem fer en aquest temps", li diu a Smelik (OC 929).

A Etty li agradava citar Dovstoievsky quan afirma que "és un error jutjar les persones només amb justícia, sense amor". Aquesta mirada comprensiva i compassiva l'aplica també als alemanys, i fins i tot als nazis i els S.S., en els quals presumeix una fallida humana profunda que els faria més dignes de llàstima que d'odi: "Si un home de les SS m'estigués atonyinant fins a la mort, encara alçaria la mirada cap a ell i em preguntaria amb aterrida sorpresa i interès humà: «Déu meu, ¿quines coses tan terribles t'hauran passat en la vida perquè actuïs així?»" (OC 67).

Davant de l'agressor, Etty experimenta una actitud primària de "dolorosa perplexitat", i es pregunta –diu– "per què [aquella persona] és així i aleshores m'oblido de mi mateixa". No surt d'ella respondre amb odi o violència i es centra en mirar d'entendre qui l'agredeix i elucubra sobre les causes profundes de la seva conducta inadmissible. Sap prou bé que la dolenteria és sempre una possibilitat humana: "tot el que

Crucifixió, d'Zdzislaw Beksiński.

passa, fins el monstruós, és humà; per això molts comportaments no em fan por, els veig humans, s'arrelen en mi i en els altres (OC 557).

4. No odiar, sinó treballar-se un mateix, compadir, estimar

Etty Hillesum combat sempre l'odi contra els alemanys. Creu que condemnar el poble alemany sencer i atiar l'odi contra ell per excitar la bel·ligerància amb els ocupants, “és el mateix que fan els nazis” amb els jueus (OC 65). Quan una amiga li deixa anar que “s’han d’exterminar vuitanta milions d’alemanys”, ella li respon “que no podia viure amb aquest sentiment d’odi, com s’obliga a fer avui a moltes persones en contra de la seva naturalesa” (OC 223). Escriu que “els alemanys són persones com nosaltres; ens hem d’aferrar a això contra vent i marea i proclamar-ho contra aquest odi” (OC 814). Entre els ocupants hi pot haver bones persones, com un soldat alemany a Amsterdam de qui Etty s’assabenta que temps enrere havia cuidat un rabí moribund a Anglaterra; diu que “ell també pateix” i que “no hi ha fronteres entre les persones que pateixen, es pateix als dos costats de totes les fronteres i hem de pregar per tothom” (OC 816).

En lloc d’odiar a qui fa mal, cal que cadascú “es treballi a si mateix interiorment” per evitar convertir-se en allò que rebutja en els altres. El mal també està en nosaltres; sempre som a temps d’apagar en nosaltres la flama del mal abans que es converteixi en una foguera; “ens queda tant per fer amb nosaltres mateixos —li assegura a Smelik en el passatge que comentem— que ni

tan sols hauríem de tenir temps d’odiar els nostres suposats enemics” (OC 929). “Déu —prega Etty— no deixis que malmeti gens de força, ni un bri, en l’odi, l’odi inútil cap aquests soldats alemanys. Reservaré la meva força per altres coses” (OC 594).

Quan Smelik, cansat i desanimat, li replica que no poden esperar que es produeixi aquest improbable canvi interior en les persones que desitja Hillesum, ella li replica que combatre l’odi i la violència amb odi i violència ja s’ha practicat durant milers d’anys sense cap resultat i que avui “l’única possibilitat” acceptable és que “cadascú de nosaltres es torni cap a si mateix i elimini i destrueixi en el seu interior allò que creu que ha d’eliminar en els altres” (OC 930).

L’amor és l’alternativa personal d’Etty a l’odi i la violència que trobem en els victimaris i de vegades en les víctimes. L’imperatiu de l’amor al proïsme no contempla excepcions, perquè inclou els enemics, ni depèn de condicions: no diu que hem d’estimar només si som prèviament estimats. L’estimació incondicional de què parla Etty no és una retribució de l’amor rebut, ni la resposta a un estímul previ. Ho explica així:

“Molta gent sent que s’esllangueix aquí [a Westerbork] el seu amor per la humanitat, perquè aquest amor no es veu alimentat des de fora. Es diu aquí que la gent no dona gaires motius perquè

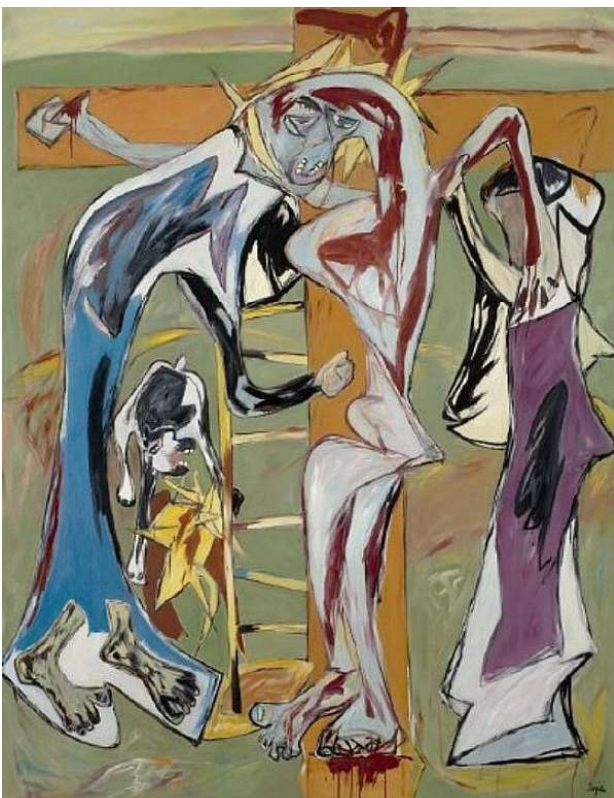
l'estimis: «La massa és un monstre horrible, els individus són lamentables. Però jo noto que no hi ha cap relació causal entre el comportament de la gent i l'amor que sentis per ells. Aquest amor al proïsme és com un ardor elemental que et dona vida per dins. El proïsme mateix quasi no té res a veure amb això» (OC 1123).

Etty li diu al seu amic Klass Smelik que respondre a l'odi i la violència amb l'odi malmet l'ànima de qui així actua i empitjora el món en què vivim: “Hem der ser plenament conscients que cada àtom d'odi que afegim al món el farà més inhòspit del que ja és” (OC 930). Respondre a l'odi i la violència amb odi i violència fa el món encara més inhabitable. Per contra, a qui esti-

ma incondicionalment, qui se sent habitat per Déu, amb la dignitat que això li confereix, ningú no li pot fer mal, mai no podrà ser humiliat: “No ens poden fer res; no poden fer-nos res realment [...] El major robatori contra nosaltres ens el perpetrem nosaltres mateixos. La vida em sembla bella i em sento lliure. Els cels en el meu interior són tan immensos com els que s'estenen sobre el meu cap” (OC 767-68).

Etty no està proposant un programa polític, no fa declaracions ideològiques, no diu què caldria fer amb els criminals nazis després de la guerra o amb els seus col·laboradors. No entra en consideracions sobre “la justícia” amb què s'hauria reparar a les víctimes o el càstig que correspon als culpables en un estat de dret. Ella es troba immersa en un procés de persecució i destrucció del seu poble jueu, que també l'ateny a ella i la seva família. Ens remet sempre a la seva experiència personal en aquestes circumstàncies i a les exigències interiors que experimenta, que s'imposa en primer lloc a si mateixa: aposta que només la comprensió, la compassió i l'amor poden “salvar” el món, perquè restauren la humanitat negada de les víctimes i dels seus botxins i poden guarir les seves malmeses relacions.

Etty està convençuda que l'alternativa a “l'ull per ull” carregat de bones raons és l'amor que és justifica en la humanitat i la dignitat que tots compartim, en la naturalesa divina de l'ésser humà, que és

Crucifixió, de Juan Barloja.

“un fragment de Déu”. “El que és veritablement primordial en mi —assegura— és la meua humanitat; sento un amor i una compassió elemental per les persones, pels éssers humans” (OC 241). Per això diu que vol intentar “crear una mica de fraternitat en tots els llocs on estigui entre els anomenats enemics” (OC 950). “Allà on Déu em porti, ajudaré en el que pugui i no només estaré plena de tristesa i pèrdua” (OC 837).

5. Compartir el destí de la víctima

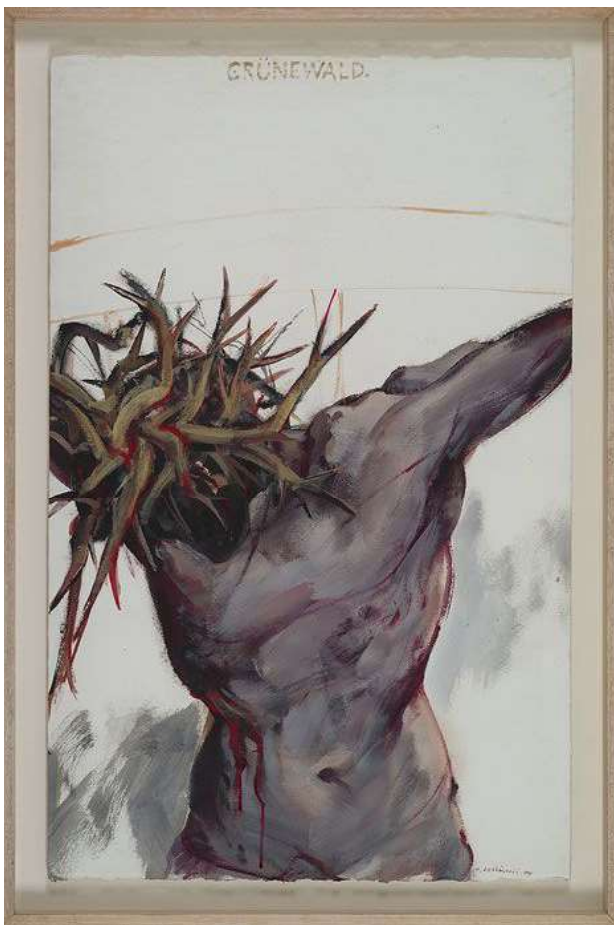
Fins a quin punt està disposada a “ajudar” Etty? Fins a compartir el destí final de les víctimes: ella tria anar a Westerbork quan segurament hauria pogut fugir d’Holanda o amagar-se; es posa al servei dels presoners del camp i puja cantant al tren d’Auschwitz, sabent que aviat morirà. Accepta la seva destrucció al costat de la seva gent sense creure que això afecti la seva dignitat personal perquè no hi ha cap indignitat en el fet de sofrir; el que és indigne és fer sofrir els altres: “És d’una extrema arrogància considerar-se massa valuós com per no sofrir el destí col·lectiu” (OC 853). “He mirat cara a cara la nostra destrucció, el nostre trist final que ja ha començat, i he acceptat aquesta possibilitat en la meua vida sense que disminueixi per això el meu amor a la vida [...] M’he reconciliat amb la vida, ja no em pot passar res [...] no importa si em destrueixen a mi o a un altre, es tracta del fet que es destrueix” (OC 814-15). Qui accepta la seva destrucció perquè no

vol que ningú el substitueixi, ni vol fer pagar a ningú el preu de la seva mort, demostra el seu caràcter insubornable i lliure, la seva dignitat per sempre, la seva dimensió “divina”, però al mateix temps, paradoxalment, confereix dignitat al seus assassins, perquè no està disposat a matar-los, sinó que els intenta comprendre, els veu com a persones, i fins i tot “espera” (contra tota esperança, si es vol) la seva conversió.

Hillesum elegeix la via difícil de l’amor a l’enemic i segueix el mateix camí de les víctimes. Sempre hi ha “raons” per odiar l’enemic, però l’amor a l’enemic és una exigència absoluta basada en el fet que, malgrat tot, compartim amb ell la mateixa dignitat humana, les mateixes febleses i una capacitat de fer el bé. Sempre hi ha motius per procurar principalment per un mateix i pels nostres, encara que sigui a costa dels altres, però només l’amor pot evidenciar i reafirmar la unitat fraternal dels humans i ajudar a construir una societat millor, encara que sigui al barracó d’un camp de concentració o dins d’un vagó de deportats. L’amor a l’enemic no acostuma a proporcionar cap triomf clamorós sobre el mal, sinó més aviat el contrari, però posa de manifest que és possible el Bé absolut, incondicionat.

A Etty li resulta impensable i insuportable una alternativa bona a la praxi de l’amor universal i, per tant, a l’amor als enemics: “És l’única manera en què es pot viure avui —diu taxativament—:

Grunewald, de Vladimir Velickovic.

amb un amor incondicional pels teus turmentats semblants, siguin de la nació, la raça o de la ideologia que sigui” (OC 1113).

Quan la víctima no cedeix a la temptació de l’odi envers el seu victimari i el tracta com una persona, l’empeny a girar-se vers la seva pròpia humanitat degradada, el repta a veure en la víctima una persona i no pas una bèstia o una cosa. Tot això no és fàcil, però no hi ha cap altra manera de reconciliar la família humana:

“Sé que els que odien tenen bones raons per fer-ho —escriu Etty en una

llarga carta de desembre de 1943—. Però, per què he de triar el camí més còmode? Al camp [de Westerbork] vaig sentir molt clarament que cada àtom d’odi que afegim al món només serveix per fer-lo més hostil del que ja és. I així mateix crec de forma ingènua que aquesta terra només tornarà a ser habitable gràcies a aquest amor sobre el que el jueu Pau va escriure un cop als habitants de la ciutat de Corint, en el tretzè capítol de la seva primera carta” (OC 1038). Recordem el que deia Pau als corintis: “L’amor és pacient, és bondados; l’amor no té enveja, no és altiu ni orgullós, no és groller ni interessat, no s’irrita ni es venja; no s’alegra de fer el mal, sinó que troba el goig en la veritat. Tot ho excusa, tot ho creu, tot ho espera, tot ho suporta” (1Cor, 13:5-7). En conseqüència, continua reflexionant Etty, si volem construir “un món nou”, “la societat que vindrà després d’aquesta”, “a cada crim i a cada horror hauré de respondre amb un gest d’amor i de bondat que hauré de conquerir en nosaltres mateixos. Podem sofrir però no hem de sucumbir” (OC 1089).

6. Això és el cristianisme

Klaas Smelik, un defensor acèrrim de la lluita de classes i del combat contra l’opressor, replica, perplex i admirat, els raonaments de la seva amiga: “Sí, però això..., això seria en realitat un altre cop el cristianisme”. Etty ho accepta sense matisos: “I jo, en veure la seva sobtada confusió, vaig dir amb

molta sang freda: “Sí, el cristianisme, i per què no?” (OC 930).

“Estimar els enemics” és certament una divisa essencial del cristianisme. A l’evangeli de Mateu (Mt 5: 44) llegim: “Doncs jo us dic: Estimeu els vostres enemics, pregueu pels qui us persegueixen. Així sereu fills del vostre Pare del cel, que fa sortir el sol sobre bons i dolents i fa ploure sobre justos i injustos”. La bondat de Déu, que fa sortir el sol sobre bons i dolents, no encaixa amb la justícia retributiva dels homes justos, que paguen a cadascú el que es mereix i tendeixen a premiar els bons i castigar els dolents. L’alternativa cristiana és negar qualsevol reciprocitat en la resposta a qui ens fa mal: “Ja sabeu que es va dir: Ull per ull, i dent per dent. Doncs jo us dic: No us hi torneu, contra el qui us fa mal. Si algú et pega a la galta dreta, para-li també l’altra” (Mt 5:38-39).

Sense referir-se explícitament a Crist, Etty Hillesum se sent “formalment” cristiana quan fa seu el manament de l’amor als enemics i, de fet, ateny el cor mateix del cristianisme. Sap expressar-lo i, sobretot, el sap viure, que d’això es tracta. El cristianisme no és pròpiament una “doctrina” sinó una “vida” conformada segons la vida mateixa de Crist, que perdona des de la creu els qui l’hi han penjat. No es tracta d’estimar els enemics com a forma més elevada de sacrifici, com qui beu dues tasses de caldo quan no en vol cap, com diu el

refrany. No s’estima el mal que l’enemic fa sinó l’enemic tot i que fa mal. És un amor estrany que viola totes les lògiques “humanes” i evidencia una descomunal capacitat per a la llibertat i la reconciliació.

Etty veu ésser humans carencials en aquells que practiquen la dolenteria; per a ella no són pròpiament “persones dolentes”, sinó humanament fracassades i per això dignes de compassió i estimació, sense que això les eximeixi de la seva responsabilitat, ni justifiqui cap mena de conformitat o passivitat davant dels seus abusos. En el criminal hi veu un ésser humà que està fallant com a persona, que no ha pres encara consciència de la dignitat dels altres i de la seva pròpia dignitat. Per això ens ha de fer llàstima i compassió. En l’altre, en tot altre –també en els seus botxins nazis–, hi troba un germà, “un home petit i despullat”, una persona com nosaltres; no hauria de caldre res més per prescindir de la llei del talió i seguir el camí del respecte, l’amor, el perdó.

Etty Hillesum mai no va voler separar els que fan el mal de la resta de persones, perquè tots els humans, limitats i pecadors, som susceptibles d’aquest mateix capteniment. En direcció contrària a la dolenteria, s’inicia el viarany de l’amor gratuït que dignifica les persones estimades, obliga a la no-violència, i condueix en moltes ocasions al sacrifici i la mort de qui estima, com

a expressió major de decència, llibertat, dignitat i esperança.

Així va transitar aquesta admirable jove holandesa en l'època terrible de la Shoà. Estava convençuda que només la cura persistent del nostre esperit, l'atenció al seu nucli profund, d'on emanen exigències absolutes i "on habita Déu", ens permetrà mantenir-nos en aquesta via de l'amor radical, lliures d'odi i de violència, bregant per fer possible el miracle de la fraternitat universal. Això és cristianisme? I tant que ho és!

Sabadell, Nadal de 2022